

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

Ե.

Հայ ժողովուրդը միշտ բաժնուած մնացած է քաղաքակրթօրէն իրարմէ բոլորովին տարբեր տիրապետութիւններու ներքեւ: Պահ մը մէկզի թողովոյ հայ զաղթականութիւնները, և նկատի առնելով ժ.ժ. դարու կացութիւնը, կը տեսնենք որ Հայ ժողովուրդը թուրք, պարսիկ և ռուս տիրապետութեանց մէջ բաժնուած և տարաբղանաւ, չէ՛ կրցած համաձեռն դաստիարակութեամբ մը զարգանալ: Հայ ժողովուրդը զին այդ բաժանեալ վիճակը, տիրապետող կառավարութիւններու քաղաքականութեան հետեւանքով, եղած է չէզոքացում, այնպէս որ միևնոյն ժողովուրդին երեք բաժանումները չեն կրցած իրարու հետ կապուիլ: Այս վիճակին մէջ Հայաստաննայց Եկեղեցին, իբրև համազգային հաստատութիւն՝ եղած է զօգիւ և միաւորիչ կապ մը թէ հայկական երեք խոշոր բաժանումներու և թէ հայկական զաղթավայրերու համար:

Քաղաքական հարստահարութիւններու թափին տակ սակայն Հայոց կաթողիկոսները, Սեբաստացի Միքայէլէն սկսեալ (1545—1576) մինչև Ներսէս Ե. Աշտարակեցի (1843—1877), գաղանի և յայտնի կերպով հետապնդեցին Հայ ժողովուրդը տիրող հարստահարութենէն ազատագրելու ծրագիրը, հնարաւոր բոլոր միջոցներով: Ասիակ դուռ քաղաքական դործ մըն էր, և Հայաստանեայց Եկեղեցին էր որ կեցաւ այդ շարժումին ետեւը և յաճախ գլուխը, նոյնիսկ մեր պատմութեան մօտիկ օրերուն: Այս իրողութեան մէջ ևս Հայ Եկեղեցւոյ «ժողովրդական» նկարագիրը կը բացատրուի և կը շեշտուի:

Հոս տեղը չէ անշուշտ քննելու քաղաքական այդ շարժումին տրուած ուղղութիւնները և անոնց ապարդիւն վարժանքը: Այս յօդուածներու նպատակին համար բաւական է մատնանիլ ընել Հայոց Եկեղեցւոյ գործը և գործակցութիւնը Հայ ժողովուր-

դի քաղաքական կեանքի շարժումներուն մէջ:

Եթէ այս իրողութեան քովը գնենք միւս կողմէն այն ներքին կոնսերւը և յաւելտ ամօթալի գէպքերը, որոնք ինչպէս ըսինք Նախընթաց էջերով, անդամանելի վէճեր բացին Հայ ժողովուրդի ազգային և կրօնական կեանքի ամբողջութեանը վրայ կաթողիկ շարժման ընթացքին, գիւրին պիտի ըլլայ ըմբռնել կացութիւնը և Հայ Եկեղեցին վիճակուած գերը:

Հայ կաթողիկ շարժումը ոչ քաղաքականապէս օգտակար եղաւ Հայ ժողովուրդին ոչ ալ հոգեպէս նոր զարգացում երևսեց, վաճաղի Հայը իր նկարագրով Հայ՝ ռժ. Եկեղեցին ալ պատկանի, իր միջավայրին մէջ:

Հայ կաթողիկոսներէն յետոյ, ամբիւկացի Միսիսեաններու ազդեցութեան ներքեւ յառաջ եկաւ Բողոքական շարժումը Թուրքիոյ Հայոց մէջ: Այս շարժումն ալ կաթողիկ շարժումին նման տարու էջեր աւելցուց միայն մեր ազգային պատմութեան վրայ: Զորք այս շարժումները որոնք բարեկարգական միողումներով սկիզբ առին մեր մէջ, մեծաւշմաստմբ անհատական էին, արդիւնք տնտեսական ու անձնակալ շահերու և պայհովութեանց: Այս բաժանումները սակայն ներքնապէս նկարագրուցին Հայ ժողովուրդը, ոչ միայն Եկեղեցական կազմակերպութեան տեսակէտէն, քանի որ միացեալ ճակատ մը միշտ զօրաւոր պիտի ըլլար և է պարահարի և զբժարութեան հանգիւյս, ալ և կաթողիկ ըողոքական դաստիարակութիւնը իր ոչ ազգայնական գիծերով, մինչև մեր օրերը, գրեթէ չէզոքացուց զիրենք, որուն արգիւնքը եղաւ Հայ ժողովուրդի ընկերային և քաղաքական կեանքին ու շահերուն մէջ տարբեր կարծիք, ընթացք և գործ, ինչպէս նաև կրօնական խնդիրներու մէջ անողոքելի յարանուանական պահպանողականութիւններ և թշնամութիւններ: Այսօր իսկ թէ կաթողիկոս և թէ բողոքականներ, ցիր ու ցան եղած Հայ ժողովուրդի բեկորներուն մէջ, յարանուանական նախապաշարումներով եկամուտներ կը փնտռեն, յաճախ տկարամիտ և նանրահաւատ հայ պաշտօնեաներու ձեռքով:

Տակաւին ռուս թուրք և պարսիկ պա-

տերազմներու ընթացքին, Թուրքիոյ զօրապետներուն և պարոկի խաններուն ճնշումը ներքև ու հարստահարութիւնները, և բռնի եղած կրօնափոխութիւններն ու ծանր հարսիքն ու տուրքերը Հայ ժողովուրդը կը դնէին աշակերտ ողբերգական կացութիւն։ Ներքև տակ, որոնք էջերով չեն պատմուիր։ Հակառակ ուրիշն այս վիճակներուն Հայ Եկեղեցին միշտ զօրաւիգ և ապաւնէ եղած է իր բզկտուած և ոտնով, յարմարելով տիրող պայմաններուն։

Օտմանեան տիրապետութեան ներքեւ սակայն, Հայութիւնը հետզհետէ կազմաւորւեցան և վերջապէս այդ կազմակերպութիւնը ազգային եղաւ Օտմանեան պետութեան կողմէ տրուած Սահմանադրութեան շնորհիւ, իսկ անգլին՝ արեւմուտքի մէջ ալ Հայութիւնը արդէն կազմակերպուած էր ԺԹ. գարաձ սկիզբը, երբ ուռւ կայսրութիւնը տիրեց Կովկասի, վերջ տալով վրացի և պարսից իշխանութիւններուն, և էմիրաթին, Հայոց Նուիրապետութեան Մայր Աթոռը, ապառնեցաւ գերութիւնէն և օտարեցաւ Ռուսիոյ կողմէն տրուած «Պօլսէնիէնով կամ Բարձրագոյն Կարգադրութիւն կողմէ կանոնադրութեամբ»։

Պօլսէնիէ. — Իբրեւ պատմական իրողութիւն ճիշդ է թէ Պօլսէնիէն մշակուեցաւ Ռուս կառավարութեան նախաձեռնութեամբ, սակայն միւս կողմէն Հայոց կաթողիկոսութեան կեդրոնը, Ս. Էմիրաթին, ուռւ գրօշին տակ մտնելէ վերջ, անհրաժեշտ նկատուած էր նման կարգադրութիւն մը Դժարատառար, Կարեքցիի ապիւհարութեան կառաւար, Մայր Աթոռ ներքև կայացուցիչ չունեցաւ Պօլսէնիէն պատրաստող յանձնախումբին մէջ, և գործը մնաց գերթէ ծախարագիներու ձեռքը, որոնք ուղղակի և հարազատ արքիւրներէ չկրցան քաղել իրենց հիմնական տեղեկութիւնները, և ասիկա ժամանակին տեղի տուաւ դիտողութիւններու եւ դժգոհութեանց։ Թէեւ պէտք է ընդունել թէ ճիշդ չէին այն դժգոհութիւնները, ըստ որոնց Պօլսէնիէն Հայաստանայոց Եկեղեցւոյ իրաւունքներն ու ազատութիւնները խափանած ըլլայ։ Պօլսէնիէն մէջ նորութիւնը սա է որ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին ընտրութեան մէջ՝ վերջին խօսքը վերապահուած է վեհապետի — Ցարի — կամքին։ Այս պարագան շատ

ծանր կուգար մեր հին ազգասէրներուն, որոնք մոռցած էին կ'հիսուի 1441էն ի վեր էմիրաթին կաթողիկոսական Աթոռը բարձրանալու կերպին ու միջոցները։ Ընդհանրապէս Պօլսէնիէն վերջ տուաւ հին գեղածուներուն, իրաւունք տուաւ բոլոր հայոցութեան, Ռուսաստանէն ներս թէ դուրս, էջմիածին հաւաքուի իրենց ներկայացուցիչներով և ընտրել երկու հոգի իբր թեկնածուներ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութեան, և ներկայացնել պետութեան որ անոնցմէ մին վաւերացնէ։

Ուրիշ նորութիւն մը, որ, Պօլսէնիէնով Ռուսիոյ Հայութիւնը կը բաժնուէր վեց աւաջներուցին թիմերուն և անոնց առաջը նորդներու վաւերացումն ալ կ'ենթարկուէր պետութեան հաւանութեան և հաստատութեան։ Այսպէս կամ այնպէս պետութիւնը Պօլսէնիէնով որոշ չափով կը միջամտէր Հայաստանայոց Եկեղեցւոյ վարչական գործերուն, որուն շօշափելի փաստն էր մաշաւանդ Արապուրդի մը գոյութիւնը էմիրաթին մէջ, որ կը ներկայացնէր Ռուս պետութիւնն ու Ռուս վեհապետը Արեւոյի նխաձեռնութեան։

Միւս ձողմէն սակայն եթէ Հայաստանէն եայց Եկեղեցին այսպէս ինքն իր մէջ տաժապետուած էր Պօլսէնիէնով Ռուսիոյ մէջ, մեր երկու կաթողիկոսները, իրիմեան եւ Գեղարք Ե., խառնուեցան զուտ քաղաքական գործերու՝ Ռուսաստանէն դուրս։

Թէ՛ իրիմեանի և թէ՛ Գեղարք Ե. ի ազգային քաղաքական գործերու ալք ձեւով միջամտութիւնը ուղղակի Հայ ժողովուրդի կամքին արտայայտութիւնն էր, և երկու կաթողիկոսներուն ալ բռնած զիրքը ազգային — քաղաքական այս խնդիրներուն մէջ, մեր կաթողիկոսներուն սկիզբէն ի վեր այսպիսի պարագաներու մէջ բռնած զիրքէն տարբեր չէր։ Հայ ժողովուրդի բարիքին ու բարօրութեան նուիրեալ շանք մը, գործուէն նէութիւն մը, և ոչ թէ կղերապետութիւն մը ստեղծելու ձգտում և կամ նոյնիսկ ուղղակի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ համար արտաքին շահեր ապահովելու աշխատանք մը, ինչպէս ոմանք աղիտարար կը սիրեն — մտածել և ի հարկին արտայայտելի։

Ազգային Սահմանադրութիւն. — Մեր Ազգային Սահմանադրութիւնը արդիւնք է

Թիւրքիոյ ներքին բարեկարգութեանց հետ կապ ունեցող ձեռնարկի մը:

1856ին հրատարակուեցաւ Խաբքի Հիւմայուն հիշուած բարեկարգութեանց հրովարտակը: Այս հրովարտակին պահանջներէն մին էր որ ոչ-իսլամ ժողովուրդներէն ա՛մէն մէկը իրենց վայելած առանձնացումը հռլքիւններն ու արտոնութիւնները որոշեալ պայմանաժամի մը մէջ պիտի քննէին եւ ռժմանակի բերումներուն և քաղաքակրթութեան արդեանցն ու գիտութեանց պահանջած բարեկարգութիւնները՝ խորհրդակցաբար պիտի որոշէին և պիտի ներկայացընէին Բարձրագոյն Դրան. կառավարութիւնը պիտի հաստատէր զայն և պիտի վաւերացնէր, որպէսզի «Հոգեւորական գլխոց շնորհուած իշխանութիւնն ու ձեռնահասութիւնը՝ իւրաքանչիւր հասարակութեան ապահովուած վիճակին ու նոր գիրքին հետ համաձայնութեան մէջ գրուի: Մեր ազգային Սահմանադրութիւնն ալ այս կերպով մշակուեցաւ, և իր վերջնական ձեւը առաւ մեզի ծանօթ կանոնադրութեամբ:

Պատրիարքը թէ և պետութեան կողմէն ազգին գլուխ հռչակուած էր, բայց անոր հեղինակութիւնը կը հակակշռուէր Արմաւկան և Քաղաւական ժողովներով, մին 14 անձերէ և միւսը 20 անդամներէ բաղկացած: Իսկ Ընդհ. Ժողովը, որ կ'ընարէր պատրիարքը և Կրօնական ու Քաղաքական ժողովները և կը հսկէր անոնց գործունէութեանց, իրեն ազգային վերին իշխանութիւն, կը բաղկանար 140 անդամներէ որոնց 20ը եկեղեցական էին միայն, իսկ 40ը՝ Կ. Պոլսէն բնորոշող, 80ը՝ գաւառներէն: Ազգային Սահմանադրութիւնը կը բաղկանայ 99 յօդուածներէ և չունի յօդուած մը որ արգարացնէ քաղաքական գործի մը խառնուելու տրարքը: Հակառակ ասոր սակայն ճիւղմանի և Վարժապետեանի պատրիարքութիւնները զուտ ազգային քաղաքական խնդիրներով եղական եղանակով Թիւրքիոյ Հայոց պատրիարքութեան ամբողջ

պատմութեանը մէջ, և անկէ յետոյ ազգային պատրիարքը գրեթէ Թիւրքիոյ Հայոց հարստահարութեան խնդիրներով զբաղեցաւ: Ստորգ է որ ասոնք քաղաքական խնդիրներ էին, բայց նոյն ատեն մաս կը կազմէին նոյնինքն Թիւրքիոյ ներքին բարեկարգութեան խնդրին. բարեկարգութիւն մը, զոր թիւրք կառավարութիւնը յանձն առած էր հանդէպ հայոց:

Ինչպէս կը հետեւի Պօլսեցիներով և Ազգային Սահմանադրութեամբ, որոնց առաջինով պաշտօնապէս կարգուկանոնի տակ առնուած է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հոգեւոր վերին իշխանութեան իրաւասութիւնները Ռուսաստանի մէջ, իսկ երկրորդով՝ Թիւրքիոյ Հայոց պատրիարքութեան գործերուն կանոնաւորումը, ցոյց կուտան թէ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ վարչութիւնը, մանաւանդ Թիւրքիոյ մէջ, աւելի աշխարհականներու ձեռքն է, իսկ Ռուսիոյ մէջ պետական հակակշիռի ենթակայ: Այս պարագան շատ բնական է իր ախտը անհրաժեշտութիւնները պիտի ունենար ԺԺ. դարու մեր ընկերային կազմակերպութեան և զարթոնքի շարժումներուն մէջ մանաւանդ: Ներսիսեան ղարգիւն, Փեոզգեան ճեմարանէն մինչեւ Կ. Պոլսոյ եւ Թիւրքիոյ գլխաւոր կեդրոններու մէջ սկիզբ առած մեր բոլոր բարձրագոյն վարժարանները եթէ չունեցան հակա-կրօնական ուղղութիւն, միւս կողմէն այդ կրթարաններու մէջ պատրաստուած անձերը մեծաւ մասամբ հետզհզային ինքզինքին Հայ Եկեղեցիէն, և յեղափոխական շարժումներու ծածուկ փրփուկանոյն մէջ, տակաւ հակակրօնք պիտի զգային ինչպէս Հայ Եկեղեցւոյ այնպէս ալ հայ անցեալին նկատմամբ:

Թէ Եկեղեցին իրեւ ինքնուրոյն հաստատութիւն և հակազգեցիչ ուժ, որքան կըցաւ հաւատարիմ մնալ ինքզինքին՝ ատկա ինքնին հարց մըն է Կ'Նօրէն վերլուծելի:

(8)

Ե. Վ. Տ.